

TARİHÇİLİK ÜZERİNE BAZI ÇAĞDAŞ GÖRÜŞLER

Salih Özbaran

12 Ekim 1977 tarihinde yitirdiğimiz tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın hatırasına ithaf edilmesi kararlaştırılan 32 sayılı Tarih Dergisi'ne ne tür bir yazı ile katkıda bulunabileceğimi düşünürken, hattâ elimde kaynakları döküme hazır birkaç konu varken, Uzunçarşılı'nın 89 yıllık ömrünün uzun bir bölümünü verdiği Türk tarihçilik geleneğinin bundan böyle yeni halkalarını meydana getirecek olan tarih araştırmacılarına seslenmeyi, çağdaş tarihçilikte tartışma konusu yapılan bazı meseleleri sahneye getirmeyi uygun gördüm. Sayısız belge yayınlamış, monografiler hazırlamış ve bir hayli kitap ile de geniş okuyucu kitlesine seslenmeyi bilmiş Uzunçarşılı'nın ardından, bu meslekte yerini bulmağa çalışacak kimselerin önüne basit ama önemli birkaç soru ile çıkmak istedim. Böylece, hem onun eserlerini değerlendirmede kıstas aradım hem de çağdaş tarihçiliğin değer ölçülerini kısaca belirtmede fayda umdum.

I

Ülkemizde bazı kimselerce -bilinçli veya bilinçsiz- sık sık tekrarlanan bir takım sorular ile karşılaşırız : «eskiden olanları bilmenin ne anlamı var?», «olmuş bitmiş şeyleri neden okuturlar?» veya «geriye değil, ileriye yönelik olmamız lâzım gelirken kafalarımız neden tarih dersleriyle doldurulur?».

Hiç şüphesiz, ileriye gitmek, iyiye yaklaşmak insan varlığının en kutsal hedefidir. Ancak tarih derslerinden veya kitaplarından söz

edilirken, gereğini tam kavramadan, ona sırt çevirmenin bu kutsal hedefe ulaşmayı, ileriye gidişi baltalayabileceği gözden kaçırılır. Hele kimilerince tabu yapılan bazı tarihi konuların toplum yargısına yanlış aksettirilmesinin de iyi sonuçlar getirmediği apaçık bilinir. Aslında, özellikle genç kuşağın yukarıda örneklerini verdiğim sorulara başvurması pek tabiidir; ve ileriye yönelik olmağa engel teşkil ettiğini sandığı tarihe sırt çevirmesi de, doğrudan doğruya, öğretimde uygulanan metodları günün şartları ile bağdaştıramaması, ders ve kitaplara konu yapılan bir dizi olaylarla çağımızda tarihe bakış açısı arasında bir bağlantı kuramaması yüzündendir. Değer ölçülerini istenilen (tabii ki çağdaş) seviyeye ulaştıran bir usta tarihçinin kaleminden çıkıp sorumluluk, amaç, inandırıcılık ve edebî çekicilik taşıyan her sayfa, ben inanıyorum ki, genç kuşağa da yaşlı nesile de, orta öğretim talebesine de üniversite öğrencisine de cazip gelecektir, tarih perspektivi içinde düşünmeyi öğretirken zevk verecektir.

Söze, *Tarihin Faydası* adlı bir kitapçık hazırlamış olan İngiliz tarihçi A.L. Rowse'den birkaç satır aktarmakla başlamak istiyorum : «Ben orta öğretim çağında iken sık sık sorulan bir soru vardı : tarihin yararı nedir? Ve hiç kimse cevabını bilmiyordu¹. Rowse, ilmin faydası hakkında hiç kimsenin şüphesi olmadığını haliyle belirtmişti, ancak şu soruları da sormaktan kendini alıkoyamamıştı: «Bir kimyacı veya bir fizik bilgini ya da bir mühendis olabilirsiniz, ama bir tarihçi olabilir misiniz? Olduğunuz takdirde bu sizi nereye götürür?». Tarihçiliğin kişiyi nereye götürebileceğini şimdilik bir yana bırakıp Rowse'nin bir tabii bilim dalı olan kimya hakkında okul sıralarındaki şikâyetine kulak verelim : «Fizik ve kimya laboratuvarlarında geçirdiğim saatlerin yararı hakkında şüphem var; düşündüm, o pis kokuları saymanın... sayısız formülleri ezberlemenin ne faydası olmuştu. Bazı öğrenciler için yararlıydı, hattâ eğlendirici. Ancak yıllar sonra, ilim öğretimi ile ilgili olan modern ve sempatik bir kitapçıkta yazarlarının okullarda kimya öğretiminin ne denli öğretici yönü bulunduğunu tartışma konusu yaptıklarını gördüm». Fen bilimlerinin faydası, kaçınılmazlığı hakkında hiç kimse tereddüd etmez, «çağımız bilim çağıdır»; ama, Rowse'nin de

1 A.L. Rowse, *The Use of History*, London (Penguin) 1971, s. 11.

vurguladığı gibi, «bir o kadar da tarihçi kafasıyla düşünme çağı» değil midir?²

Fransız tarihçi Marc Block da *Tarihçilik Sanatı* üzerine kaleme aldığı kitabına şöyle girmişti : «Baba bana söyler misin, tarih nedir... Bilgiye susamış bir çocuktan gelen böyle bir soruya [birkaç yıl önce] cevap verecek güçte değildim, lâkin şimdi bu benim kitabım için bir başlangıç noktası olmaktadır. Şüphesiz, böyle bir yaklaşım kimilerine göre safça görülebilir, ama bana göre çok yerindedir³. İsviçreli bir tarih profesörü de meseleyi daha açık ve samimî olarak ortaya koyarken tarihçileri çok daha inandırıcı ve sağduyu sahibi olmağa çağırıyordu : «Bütün bunların gayesi nedir? Okulda tarih çalışmanın ne yararı olabilir? Tarih incelemeleri niçin çeşitli kuruluşların malî yardımlarıyla teşvik görmekte? Hepsinden önemlisi, geçmişe değil, geleceğe egemen olmak isteyen, bütün zihniyle istikbâli bekleyen genç kuşak neden mazî hakkında lüzumsuz bilgilerle donatılmakta⁴».

Sorular gerçekten ciddi, hele bu tür sorulara pek vakit ayıramamış Türk tarihçiliğinde can alıcı kertede. Herşeyden önce, tarihten ne anlaşıldığını, çerçevenin nasıl çizildiğini, ona nasıl yaklaşıldığını, bu sorular üzerinde fazlasıyla durmuş tarihçilerde arayalım. *Tarih Nedir*'i kitabına başlık yapan İngiliz profesör E.C. Carr'ın satırlarında tarih kısaca şöyle açıklanıyor : «Tarih nedir sorusuna ilk cevabım, tarihin, tarihçi ile olaylar arasında devamlı iletişim ameliyesidir; hâl ile mazî arasında bitmeyen diyalogtur⁵. Yurttaş ve

2 Profesör M. Gökberk «Üniversitede Edebiyat Fakültesinin Yeri» adlı yazısında (bkz. *İstanbul Üniversitesi Bülteni*, temmuz/1978, sayı 8, s. 2-3), kültür bilimlerine temel saydığı tarih, filoloji ve felsefe öğreniminin önemine parmak basarken, bunları günümüzde geçer akçe sayılan fen bilimleri ile kıyaslamakta, birincileri insanı kendisini oluşturmasında, bilinçli bir yön kazanmasında, hele tarih öğrenimi bakımından, insana özgür ve doğru bir değerlendirme sağlamasında önemli rol oynadığını belirtmekte, kişiyi «çağdışı olmaktan kurtarır, onun, gününü yaşayan, geleceğe doğru uzanan değerleri içinde yapıcı olmasına yol açabilir» demektedir.

3 M. Block, *The Historian's Craft* (terc. P. Putman), Manchester 1963 (reprint), s. 3.

4 Lüthy, «What's the Point of History?», *Journal of Contemporary History*, III/2 (London 1968), s. 10-11.

5 E.C. Carr, *What is History*, London (Penguin) 1965, s. 30.

kendisinden ayrı düşünmüş olan Collingwood ise şu açıklamayı yapıyor : «Tarih, ekseriya yanlış açıklandığı üzere, birbirini izleyen olayların hikâyesi veya bir değişiklik tasviri değildir. Fen bilimle-ri uzmanının tersine tarihçi bu çeşit olaylarla ilgilenmez, o sâdece düşüncelerin haricî ifâdesi olan olaylarla ilgilenir... Bir bakıma bu düşünceler zaman içinde ortaya çıkan olayların kendisidir»⁶. «Bu demek değildir ki bütün beşerî olaylar tarihçi için konudur... Tarihçi insanların yediği, uyuduğu, seviştiği ve böylece tabii arzularının yerine getirilişi ile uğraşmaz, o insanların yön verdiği sosyal geleneklerle meşgûl olur»⁷. Amerikalı tarihçi J. Barzun'un satırlarında tarih basitçe şöyle açıklanmak istenmiş : «Tarih, diğer dallar yanında sâdece bir konu değil, aynı zamanda bizi yönlendiren düşünce tarzlarından biridir. Geçmiş zaman çekiminin her türlü kullanılışı -«orada idim», «onu yaptı»- bir tarih parçasıdır. Hattâ yanlış ve yanıltıcı olsa bile tarihi düşünme yapımızı dile getirmektedir. Bir arkadaşımıza son yazdığımızdan bu yana neler olup bittiğini bildirir ve cevabında ondan birşeyler anlatmasını bekleriz. Kimileri hatıralarını tam saklayabilmek veya düşüncelerini geleceğe aktarmak için günlük tutarlar... Tabii, hastasına tarihçesini -hastasının ve ailesinin geçirdiği hastalıkları- sorarak teşhisinde dayanak sağlar...»⁸

Kimi tarihçiler düşüncelerini belirli kişilerin kafalarında sembolleştirmişler, tarihi adeta bu kişilerin tekeline almışlardır. Bu anlayışın temsilcilerinden ilk akla geliveren isim şüphesiz Thomas Carlyle olur. Ona göre ne soyutlamalar, ne diyagramlar ne de teoremler tarih değildir. «Dünya tarihi, insanlığın bu dünyada başardığı işlerin tarihi, esasında burada, yeryüzünde çalışıp çabalamış olan büyük adamların tarihidir. Onlar insanlara önderlik etmiş, insan kitlesinin yapmağa çalıştığı şeylerin veya ulaşmağa çalıştığı

6 R.G. Collingwood, *The Idea of History*, London 1963 (reprint), s. 217.

7 Collingwood, s. 216. W.H. Walsh, Collingwood'un tarih anlayışını dar bulurken, tarihin insanoğlunun geçmişte yaptıkları ve tecrübelerini konu ettiğini savunur. Tarihçi sâdece fikirlere ilgi duymaz, bu fikirlerin içindeki duygu ve heyecanın köklerine iner (bkz. Walsh, *An Introduction to Philosophy of History*, London 1970 (reprint), s. 58.

8 J. Barzun and H.F. Graff, *The Modern Researcher*, New York 1957, s. 8.

hedeflerin geniş anlamda yaratıcıları ve örnekleri olmuşlardır. Yeryüzünde başarılmış olan herşey, meydana getirilmiş bütün eserler, dünyamıza gönderilmiş olan büyük adamlardaki fikirlerin maddî sonuçlarından, gerçeklik ve varlık kazanmasından ibârettir. Hiç tereddütsüz diyebiliriz ki, bütün dünya tarihinin ruhu, onların tarihidir»⁹. Carlyle'nin ardından hemen belirtmek lâzımdır ki, halkın günlük yaşayışlarında, kurumların işleyişlerinde kişi, yüzyıllar boyu perde arkasında bırakıldığı için tarihçiler tarafından da önemsenmemiştir. Ama günlük geçimi, iş hayatı, öğrenimi, yemesi-içmesi v.b. ile toplum ve onun parçası olan kişi, günümüzde pekçok tarihçiye konu olmakta, kahramanlar kadar heyecan verici, canlı ama düşündürücü işlenebilmektedir.

Geçen yüzyıldan kaynaklanan ve günümüzde de belirgin örnekleri verilen iki ayrı görüşü, 'manevî' ve 'maddeci' olarak nitelemek herhalde yanlış olmaz. Fransız A. Thierry tarihi romantikleştirirken J. Michelet de millî duygular içinde yazmıştı. Fransız tarihçiliğinde -aşlında tarihinde- önemli yeri olan Michelet 1846 yılında ulusuna şöyle seslenmişti : «tek halk, tek ülke, tek Fransa. Hiçbir zaman iki ulus olmayalım, size yalvarıyorum. Birlik olmazsak mahvuluruz. Nasıl olur da bunun farkına varamazsınız»¹⁰. Ülkemizde millî tarih şuûrunu esas alan ve onu «milleti ölümsüzleştiren başlıca manevî güc kaynağı» olarak sayan Profesör İ. Kafesoğlu, millî kültürden yoksun bir ulusun durumunu dile getirirken bir bakıma tarihin konusunu da belirtmek istemektedir. Kafesoğlu'na göre, böyle bir toplum «mazisinden habersiz, kendine yüzyıllarca hayat bahşetmiş olan ahlâkî değerler karşısında hissiz, millî duygudan yoksun ve bu yüzden parıltılı bir cilâ altında ileri sürülen sahte fikir cereyanları önünde savruk, Ulu Tanrı'nın 'eşref-i mahlûkat' olarak yarattığı insanın ömrünü yiyip içmek, yatıp kalkmak için bir vasıta sayan, içgüdülerin esiri, madde tapıcısı, taklitçi, yoz, âvâre, fakat milletdaşlarına karşı sinsî ve gaddar kimselerden ibaret bir yığın...»dir¹¹. Tarihin konusunu manevî duygular içinde ararken onun

9 Carlyle, *Kahramanlar* (B. Tanç terc.), İstanbul 1976, s. 19-20.

10 F. Stern (ed.), *The Varieties of History*, Cleveland and New York 1964 (reprint), s. 118.

11 İ. Kafesoğlu, «Millî Tarih Şuuru», *Türk Kültürü*, sayı 189 (Ankara 1978), s. 514-16.

yanlış yorumlanmaması gerektiğine dikkat çeken İngiliz şarkiyatçısı Profesör B. Lewis'in uyarması da şöyle : «Tarihçilerin asil ve vatani duygulara dayansa dahi, tarihin yanlış tefsirinin herhangi bir fayda sağlayacağına inanmalarına imkân yoktur... Hepimiz maziden cesaret almağa muhtacız; öğrenmek, tecrübe kazanmak, başarılarımızı iftihar etmek, ne olduğumuzu ve nereden geldiğimizi bilmek için maziye dönebiliriz. Fakat istikbalimiz orada değildir»¹¹.

Tarihten yoksunluk, şüphesiz, sâdece millî duygu yoksunluğu ile açıklanamaz. Tarih, A. Toynbee'nin 12 ciltlik *A Study of History*'si ile Avrupa sınırlarını aşarken veya W.H. McNeill'in *The Rise of the West : A History of the Human Community*'si ile konularında denge sağlanmak istenirken, öte yandan, özellikle çağımızda, olayların açıklanmasında sosyal ve ekonomik faktörleri ön plânda tutanların sayısı artmıştır. Geçen asrın ürünü olan 'tarihî maddecilik' felsefesini Engels şöyle açıklamıştı : «İnsanlar tarihlerini kendileri yaratırlar... Toplumları ihtiyaçlar yönlendirir... Bu ihtiyaç ekonomik ihtiyaçtır... Toplum tarihine yön verdiğine inandığımız ekonomik münâsebetlerden anladığımız, insanların belli bir toplumda geçimlerini sağlayacak verimi ve aralarında verimlerin mübâdelesinin tarz ve metodudur». Kısacası «siyasî, hukukî, felsefî, dinî, edebî, artistik, v.b. alanlardaki gelişmeler ekonomik gelişmelerdir»¹². Marksizm'de sembolleşen tarihî materyalist görüş ile olayları açıklama yoluna gidenlerden iki Sovyet yazarın birlikte hazırladıkları bir kitaptan birkaç satır aktarmakla yetinelim; V. Kelle ve M. Kovalson'a göre bu, toplumun maddî hayatının, özellikle maddî üretimdeki sosyal seyrin ruhî alanı ve sosyal hayatın diğer bütün belirtilerini tesbit eden sosyal olayların etkilendiği maddî temel niteliğindedir. «İnsanlar tarihlerini kendi kendilerine yaratırlar, ama keyfî olarak değil. Varlıkları inkâr edilemeyen, ancak alın yazısı vasfı kazandırmayan objektif şartlar ve sosyal yasalara uygun bir şekilde yaratırlar»¹³.

11* B. Lewis, «Gelişen Ülkelerde Değişen Toplumsal Değerler Meseleleri», *İktisadî Kalkınmanın Sosyal Meseleleri*, İstanbul 1963, s. 131-132.

12 L.S. Feuer (ed.), *Marx and Engels : Basic Writings on Politics and Philosophy*, London (The Fontana Library) 1969, s. 448-50.

13 V. Kelle and M. Kovalson, *Historical Materialism: An Outline of Marxist Theory of Society*, Moscow 1973, s. 27 ve 38.

Tanınmış Hollandalı tarihçi P. Gieyl, materyalist görüşü savunanları tarih araştırmacılığında bir monopoli kurmakla suçlayarak, batılı tarihçilerden kimilerinin bu 'axiom'lardan bir kısmını, kimilerin çok azını benimseyebileceklerini, bazılarının da hiç birini kabul etmeyeceklerini ileri sürüyor. Gieyl'e göre «ne Marks'a ne de başka bir peygambere, ne tarihî maddeciliğe ne de başka bir sisteme değil, hayata, insan ruhuna» inanılmalıdır¹⁴. Tarihî maddecilik Hilmi Z. Ülken'e göre, bütün varlıkların gerçek derecelerini maddeye irca etmekte, irâde özgürlüğünü reddetmek sûretiyle ahlâk, hukuk ve din sorumluluğunu ortadan kaldırmakta, insanın değerleri (gerçek, hak, güzellik, iyilik v.b.)nin temeli sayılan benliği hiçe saymaktadır¹⁵. Sosyolog Z. Fındıkoğlu da şu benzetmeyi örnek olarak doktrini karakterize etmektedir : «Marks'ın şu teşbihini herkes bilir: «Eldeğirmeni ile feodalite, buhar makinası ile kapitalist cemiyet münâsebeti. Marksistlerin Almanya'nın Roma'ya isyanına ve reformasyonu iktisadî isyanla, ilmin inkişafını burjuvazinin teknik ihtiyacı ile hattâ Türkiye'deki Tanzimatı dahi Avrupa kapitalizmi ve teknik inkişafı ile izah ettikleri malûmdur»¹⁶. Şüphesiz tarihçi, bir sosyologun veya bir ekonomi uzmanının genellemeleri kadar, belirli faraziyeleri reddedişlerini, incelediği konu çerçevesi içinde kıymetlendirmek zorundadır.

Manevî değerler sınırından ve tarihî maddeciliğin öngördüğü bir çeşit yasa mertebesinde sunulan teorilerin hududundan çıkarak, tarihin tanımını yapan diğer birkaç tarihçiye bakalım. Fransa'da *Annales* ekolünün kurucularından M. Block tarihi «geçmişin bilimi» şeklinde tarif edenleri yeterli bulmayıp, hattâ «insanların ilmi» tanımını da kâfi görmeyip, «zaman içinde insanların ilmi» biçimine sokmuştur¹⁷. İngiliz Plumb, mazî ile tarih arasındaki farka dikkat çekerek «ele alınmadığı şekliyle mazî, tarih değildir; bazı bölümleri tarih olabilir. Tarih ilim gibi bir entellektüel işlemdir. O da ilim gibi, bir bilgininki kadar doğru gözlem ile hayal gücü, yaratıcılık ve em-

14 P. Gieyl, *Encounters in History*, London (The Fontana Library) 1967, s. 263.

15 H.Z. Ülken, *Tarihî Maddeciliğe Reddiye*, İstanbul 1976 (3. baskı), s. 9.

16 Z.F. Fındıkoğlu, *Karl Marx ve Sistemi*, İstanbul 1976 (2. baskı), s. 196-97.

17 M. Block, *The Historian's Craft*, s. 22 ve 27.

pati gerektirmektedir¹⁸. «Tarih, mazî demek değildir. Mazî ferdleri kontrol altına almayı veya toplumları harekete geçirmeyi ya da sınıflara ilham kaynağı olmayı amaçlar. Hiçbir şey mazî kavramı kadar kötü niyetle kullanılmamıştır. Geleceğin tarihi ve tarihçileri, insanlığı böyle saptırılmış mazinin yanıltıcı görünümünden temizlemelidirler. Tarih geliştiği sürece mazî işe yarayabilir¹⁹». Biraz önce tarihin yararı hakkındaki suallerinden birkaç soru aktardığım Lüthy de yazısını şöyle bitirmiştir : «Tarihte bizi kendi tarihimizin mesuliyetlerinden sıyracak kanun ve düzenli mekanizma yoktur... Tarih, ne halkın bilincinin ışığında (veya kararlığında) davrandıkları için ne de kazara vukubuldu. İstikbal de ne sezgi sonucu ve kaçınılmaz olarak ne de körü körüne oluşacaktır; ama tarihî özgürlüğümüzün ve sınırlarımızın şuûrunda mesuliyetlerimizle yön verdiğimiz biçimde gelecektir²⁰».

Tarihin ne olduğu, sınırlandırılması, her tarihçide ayrı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İyi yetişmiş bir tarihçinin dahi ilk anda tam bir cevabını bulamayacağı «tarih nedir» sorusu böylece bir kat daha önem kazanmaktadır. Her çağ, şartları çerçevesinde tarihi değerlendirdiği gibi, bir çağa ortak olan çeşitli tarihçilerden de ayrı sesler gelmektedir. Amerikalı tarihçi Turner'e göre «tarih, maziden bize ulaşan, günümüzün ortaya çıkardığı tenkidçi ve yorumcu bir anlayışla incelenen kalıntılardır²¹. Droysen'in kaleminde tarih «ne gerçektir ne ışık; ama onun için bir çabalama, onun üzerinde bir öğüt, ona bir adanmadır²². Fransız tarihçiliğinin çağdaş isimlerinden Fernand Braudel de tarih deyince, ilmi bir şekilde sürdürülen bir araştırmayı, «ille de söylememiz gerekirse bir bilimi, ama karmaşık bir bilimi» anlıyor. Braudel'in gözünde tek bir tarih ve tek bir tarih metodu yoktur; metodlar, tarihler, merak konuları, görüş açıları vardır; yarın başka merak konuları, başka görüş açıları olacağı gibi²³.

18 J.H. Plumb, *The Death of the Past*, London (Penguin) 1973, s. 12.

19 Plumb, *The Death...*, s. 16.

20 Lüthy, *aynı makale*, s. 22.

21 Stern, *The Varieties...*, s. 201.

22 Stern, *The Varieties...*, s. 208.

23 F. Braudel, «Histoire et Sociologie», *Ecrits sur l'Histoire*, Paris 1969, s. 97.

II

Şimdi de sorumuzun, sorularımızın, ikinci bölümüne gelelim : tarihin faydası; belki de tarihe sınır çizmekten daha önemli bölümü. Tarihin konusunu belirtmeğe çalışanların çeşitliliği kadar faydasını ortaya koymağa uğraşanların türlü türlü göz önüne getirilince, safça sorulan ve basit gibi görünen -bu sebeble de üzerinde pek durulmayan- soruların ciddiliği ortaya çıkar.

Önce, genellikle üzerinde durulan, ancak amaç olmaktan çok arac olan, meselenin özüne gitmeyen bir yaklaşımı hemen belirtmek gerekir. Çeşitli bilim dallarında olduğu gibi bir meslek sahibi olmak, tarih alanında inceleme yapmak sûretiyle ülkeye yararlı olabilmek gayesiyle tarih öğrenimine başvurulduğu ileri sürülür. Muhakkak ki bir tarihçi meslek sahibi olabilir, hattâ diğer bir meslekte -söz gelişi gazetecilikte, kütüphâneçilikte veya bir eğitim kurumunda- çalıştığı zaman avantajlı durumda bulunabilir veya istediği bir konuda araştırmaya yönelebilir. Lâkin onu avantajlı duruma getiren nedir? Yapacağı araştırmanın arkasından nasıl bir ışık neşredecektir, elde ettiği materyal ve teknik ardından neyi aramaktadır? Kısacası, topluma mesleğinin geçerliliğini nasıl kanıtlayacaktır?

Meseleyi tersinden ele alan, bir an tarihin mevcut olmadığını düşünerek konuya yaklaşan İngiliz tarihçi A. Marwick'in fikirlerine açalım : «*Tarihin faydası nedir* sorusunu ileri atanlara en kesin ve en aydınlatıcı cevap, hiç kimsenin tarih bilmediği bir toplumda günlük hayatın nasıl olabileceğini tasavvur etmeleri teklifinde bulunmaktır. Bu tasavvur yapılamaz; ancak tarih bilgisi ile bir toplum kendini tanıyabilir. Bellekten yoksun ve kendini tanımayan bir kişi akıntıya kapılmış bir kişidir. Bellekten yoksun (daha doğrusu hatırlamadan mahrum) ve kendini tanımayan bir toplum da başıbozuk bir toplumdur... Profesör Levi-Strauss'ın dediğine göre, tarihi önemsemeyenler yaşanan zamanı bilemediklerinden kendilerini kınayanlardır, çünkü tarihî gelişmeler bize çağdaş değerleri takdir etmemize olanak sağlarlar... Cicero bunu daha da açık bir şekilde sok-

muştur : «kendinizden önce ne olup-bittiğinden habersiz bulunmanız her zaman çocuk kalmanız demektir»²⁴.

Her toplum, her millet en yakın tarihinden ve en yakın çevresinden itibaren geçmiş günleri, yılları, yüzyılları bilmek, bulunduğu noktadan ufka doğru açılan çevreyi tanımak zorundadır. Etrafımızda gözümüze ilişen bir yapı, bir tepe veya başka bir belirtinin, bizleri nasıl tarih içine attığını biliyoruz; tarihi olaylar zincirinde meydana çıkan mefhumları, bunların meydana geliş tarzları, yeni gelişmeleri yönlendirmesi bakımından tarih, her halde, çok lüzumlu bir dal olsa gerektir. Toplumlararası ve uluslararası ekonomik, siyasi, kültürel v.b. ilişkilerde konu olduğunda bu gereklilik daha geniş boyutlarda kendini gösterir. Rowse, ancak tarih bilgisi ile insan soyunun kaydı arasında bir münâsebet kurabilmenin mümkün olabileceğini, tarih duygusundan yoksun bir kimsenin düşünüleceğini belirtirken, tarihi insan hayatı için bu denli önemli bulmaktadır²⁵.

M. Block, tarihin diğer faydaları olmadığına bir an hükmedilse dahi, eğlendirici değerinin her zaman bulunduğunu belirtiyor, ancak ilmi olarak ele alındığında çekiciliğinden birşeyler kaybedebileceğini ileri sürüyor²⁶. Şüphesiz, tarihin yararından söz ederken onu amacı ve eğlendirici vasfı ile ayrı ayrı ele almak lâzımdır. Bilindiği üzere J.B. Bury tarih için «yalnızca bir bilimdir» demişti. Onun kısa vadeli sonuçlar vermeyen, sanat yönü önemsiz sayılan bir bilim dalı olduğunu adeta formül gibi ortaya atmıştı²⁷. Carr da tarihi, insanların kendilerini, çevrelerini daha iyiye ulaştırmak için kendi güçlerine inanmayı öğretebilecek bir dal olduğunu açıklarken, ilim tarafını savunmaktadır; «İsterseniz onu edebiyat biçimine sokabilirsiniz -anlamsız ve ehemmiyetsiz mazinin bir hikâye ve menkıbeler koleksiyonuna. Gerçek tarih, ancak onda bir yön kabul edenler tarafından yazılabilir»²⁸. İngiliz tarihçi, istikbaldeki ilerlemeler ile mazideki gelişmeleri paralel olarak yürütmek lâzım geldiğine inan-

24 A. Marwick, *The Nature of History*, London 1971 (reprint), s. 13.

25 Rowse, *The Use of History*, s. 27.

26 Block, *The Historian's Craft*, s. 7.

27 Stern, *The Varieties...*, s. 223.

28 Carr, *What is History?*, s. 132.

maktadır. Bu düşüncedeki tarihçilere göre tarih bir edebiyat dalı değildir; zarif, eğitici ve eğlendirici anlatımın ürünü olamaz. Sosyal bir statü içinde yaşayan insan topluluklarının durumlarını konu edinir. Bu durumları şekillendiren yasaları bulmağa çalışır, gelişme ve çöküş, ilerleme ve yozlaşma dediğimiz değişiklikleri ortaya koyar. Metodik olarak, tarihle ilgilenmek isteyen herhangi bir kimse sosyal bilimlerde uygulanan metodları takibetmek zorundadır.

Rowse ise tarihin her zaman sanat olageldiğine ve öyle kalaçağına inanmaktadır. Gerçekten ilmi metodların daima sınırı dışında kalmış Herodot, Tukidides, Hume, Gibbon, Macaulay gibi yazarları örnek göstermektedir²⁹.

G.R. Elton, tarihi kendi otonomisi içinde benimsemektedir; tarih incelemesinde bulunmak, İngiliz profesöre göre, kendiliğinden meşrudur, onda başka gaye aramak ikinci plânda kalmaktadır; ayrıca tarihin pratik yararları da vardır : insanların davranışlarında, birbirleriyle olan münâsebetlerinde önemli rol oynar. Elton'un satırlarında tarihin amacı şöyle açıklanmaktadır : «Tarih incelemesi entellektüel bir uğraşmadır, muhakeme eden bir zihnin faaliyetidir... Diğer ilimler gibi tarih bir tek şey üzerinde durmalıdır : gerçeği arama»³⁰. Bu görüşe benzer bir tezi de Profesör Ö.L. Barkan savunmaktadır : bir makalesinde Osmanlı tımarından bahsederken, ideolojik modeller ile oynamaktan ve olayları doktrin uğruna dar kalıplar içine zorla sokmağa çalışmak gayretinden vazgeçilmesini ve bunun yerine *vak'a* toplanmasını, böylece gerçekleri ortaya çıkarmayı öngütmektedir³¹. Bu *vak'a* toplamının Türk tarihinde -hattâ başka ülkelerde- ne zaman biteceğini kestirmek, gerçeklerin bütün çıplaklığı ile ortaya çıkacağına inanmak oldukça güc; ve *vak'a* toplamak tarihçiyi konusuna, sosyal bilimlerin metodları ile yaklaşmasını engellemez. Şüphesiz «olgunlaşmamış genelleme tehlikesi» bir an akıl-

29 Rowse, *The Use of History*, s. 84. Tarihçilikte olayları ortak yasalar ile açıklamak isteyenler, sosyal bilimler kavramı içinde görenler, tarihi edebi câzibeden yoksun bırakmamalıdır. Bu durum, ülkemiz tarihçiliği açısından üzerinde gerçekten durulması gerekli bir meseledir.

30 G.R. Elton, *The Practice of History*, London (The Fontana Library) 1969, s. 67-68.

31 Ö.L. Barkan, «Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı», O. Okyar (ed.), *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1975, s. 1.

dan çıkarılmamalıdır, lâkin değerlendirilmemiş *vak'alar* da *ölü mazi* olarak kalmağa mahkûm değil midir?

III

Tarihin çerçevesini ve yararının ne olduğunu soran bir öğrenci veya bir meraklı, konu içine bir nebze girdiğinde ona diğer bilimlerin yanında bir yer aramağa kalkışacak ve, yine, sık sık tekrarlanan bir soruyu dile getirecektir: tarih bir ilim midir? «Tarih ilimdir, başka birşey değil» diye haykıran Bury ile, ona karşı olan ve, kesinlikle, tarihi sistematik bilgi dalı olarak görmeyen tarihçiler arasında tarihi nereye oturtmak lâzım geldiğini ve diğer ilimlerle ne ölçüde alış-verişi bulunduğunu anlama çabasında olacaktır.

Önce, şu iki tür tarih anlayışını ortaya koymak gerekmektedir: a) bir çeşit edebiyat formu olarak tarihi hikâyeciliği ön plânda tutanlar, b) ilmi yaklaşımın gerektirdiği ve tarihi olayları analiz etmek, yeni bilgi kaynakları yaratmak sûretiyle incelemeler hazırlayanlar - diğer ilim dallarındaki metodları da uygulayarak tarihe yaklaşanlar. Diğer bir deyişle, ekseriya bilinen olayları tekrar eden hikâyecilerin temsil ettiği görüş ile, ilmi araştırmalarda ortaya çıkan sonuçların ne derece önemli olduğunu açıklayan, okuyucuyu düşünmeye sevkeden anlayış³²; bir yerde olayları tekrarlarlarken edebî çekiciliği ön plânda tutan yaklaşım, diğer yerde teorilerde açıklanmak istenen, yararına mutlak inanılan, bazen istatistiklerde boğulurken zevkte kurutulan bir anlayış tarzı.

İlkin fen bilimleri ile tarih dünyasının birbirleri karşısındaki durumlarına göz atalım. Şüphesiz tabii bilim dalları (fizik, kimya, biyoloji v.b.) ilk anda, tarih meraklısına, tarih ile pek bağdaşmayan dallar gibi görünür. Tabii bilim uzmanlarının laboratuvarlarda veya gözlem yerlerinde çalıştığı halde tarihçinin kütüphâne veya arşivlerde bilgi topladığı düşünülürdüğünde, birincilerin birlik içinde çalışıp birbirlerini tamamladıkları halde, tarihçinin ekseriya yalnız olarak araştırma yaptığı, hattâ öğretim sistemlerinde de ayrılıklar

32 R. Hofstadter, «History and the Social Sciences», bkz. Stern, *The Varieties...*, s. 359.

bulunduğu göz önüne getirildiğinde tarih ile tabii bilimler arasında adeta uçurum olduğu zannedilir. Gerçekte durum değişiktir; tarih ile fen bilimlerinin arası açık değildir.

Collingwood da tarihe ilim gözüyle bakıyor, ancak «kendine has bir ilim» diyor. Ve şu açıklamada bulunuyor: «Savaşlar ve devrimler ve tarihin konu olarak ele aldığı diğer olaylar, ilmi dikkat içinde incelenmek için laboratuvarlarda tarihçiler tarafından istenildiğinde ortaya konulamazlar, hattâ tabii bilim uzmanlarının yaptıkları gibi tarihçiler tarafından gözlenemezler. Meteoroloji uzmanı ve astronom ilgilendikleri olayları bizzat gözlemek için güç harcayarak, masraflı yolculuklar yapacaklardır, çünkü bu uzmanların gözlem anlayışları, tecrübesiz kişilerin tasvirleri ile yetinmeyi kabul etmez; ama tarihçiler savaş ve devrimlerin olduğu ülkelere gezi yapmazlar. Bu demek değildir ki, tarihçiler tabii bilim uzmanlarından daha az güçlü veya daha az cesurdurlar, ne de gezileri için daha dar mali olanaklar içindedirler... Bir meteoroloji uzmanı bir siklon üzerinde, diğer siklonlarla kıyaslama için çalışır, birçoklarını incelemekle onlarda devamlı nitelikleri bulmağa gayret eder. Tarihçi böyle düşünmez; onu yüz sene savaşları veya 1688 devrimini çalışırken bulduğunuzda bu çalışmasının amacının bu savaş ve devrimler hakkında sonuçlara ulaşmak isteyen bir incelemenin ilk aşamasında olduğu kanısına varamazsınız... Gözleme ve deneye bağlı bilimler bir yönde, tarih ise ayrı yönde organize edilirler»³³. Sonuç olarak «tarih gözlem yapmanız mümkün olmayan olaylar üzerinde çalışmaktadır»³⁴. Collingwood, tarih ile tabii bilimler arasında, görüldüğü üzere, sınır çizmektedir. Kendisi gibi düşünen başka tarihçiler de, bir olayın tekrar yaşanamayacağı fikrinden hareket etmektedirler. Onlara göre, tarih ile tabii bilimler farklı şeylerdir. Fizikçi deneyini tekrarlayabilir, tarihçi ise mazideki bir ameliyeyi diriltemez. Tabii bilim uzmanı elde ettiği bu bulgunun doğruluğunu her zaman ispatlarken -gerçeğe çok yaklaşmışken- tarihçi 'objektivliğinde' iddialı olamaz³⁵.

Collingwood ve pareleledekilere karşı görüşte olanlara gelince, hemen Carr'dan söz etmek yerinde olur sanırım. Carr'a göre tarihçi ile fizik bilgini, açıklamalarında ve soru-cevap işlemlerinde be-

33 Collingwood, *The Idea of History*, s. 249-50.

34 Collingwood, s. 251.

35 Marwick, *The Nature of History*, s. 99.

raberdirlir. Tarihçi herhangi bir bilgin gibi sürekli 'neden' sorusuna cevap arar³⁶. Her çeşit düşünce, gözleme dayanan belirli faraziyelerin kabulünü gerektirir, bu da ilmi düşünceyi mümkün kılar. Hipotezler, bazı hallerde geçerli, bazen de uygulanması güç olur. Tarihçinin de incelemesi sırasında kullandığı hipotezlerin niteliği bir bilgininkinden farkıdır. «Marx'ın el değirmeni bize feodal lordlu bir toplum verir, buhar makinası sanayici kapitalist bir toplum verir» ifadesini, kanun olarak değilse bile yeni görüşlere ve incelemelere yol açacağı ümidiyle benimser. Hipotezlerin değeri üzerinde durur. Örnek verirken, tarihin çağlara bölünmesini bir gerçek değil, gerekli bir hipotez sayar, bu bölünmenin yorumlanma şekillerine göre değer kazanabileceğini kaydeder³⁷. Carr, fen bilimlerinin genel ve üniversal olmalarına karşılık tarihin tek, emsalsiz olaylarla ilgilenmiş olduğu iddialarını kabul etmez, genellemelerden yoksun bulunduğunu reddeder. «Tarihçiyi, tarihi olayları sıralayanlardan ayıran genellemelerdir» prensibinden şaşmaz. Ona göre tarih, tek olay ile genel arasındaki ilgiyi konu eder; genellemeden hareketle tarihin öğretici karakterini savunur. Sonra da geleceği sezmede yardımcı oluşu, subjektif değil objektif olduğu, dinî ve ahlâkî değerler içine gömülü kalmadığını açıklar³⁸.

Collingwood ile Carr'ın farklı görüşleri arasında tarihi «nereye oturtmak gerektiği» sorusu karşısında onun tabii bilimlerin sağlam temelli metodları ile ele alınıp ve ona sâdece bir kez görünen bir olayda diğerlerine benzer karakter aramakla yaklaşılması, sanırım, yanlış olmaz. Böyle değerlendirdiğimizde de tarihten yarar beklemek, ders almak, böylece de toplum gelişmesindeki önemini vurgulamak kaçınılmaz sayılmalıdır.

36 Carr, *What is History?*, s. 86.

37 İ. Kafesoğlu'nun, tarihi çağlara bölerek incelenmesinin Türk tarihçiliğindeki geçersizliği hakkındaki yazısı için bkz. «Üniversite Tarih Öğretiminde Yeni Bir Plân», *Tarih Dergisi* XIV/19 (İstanbul 1964), s. lvd.

38 Carr, s. 60 vd. Sidney Pollard, *The Idea of Progress: History and Society* (Penguin 1971) adlı kitabını şu cümlelerle bitirmektedir: «Bu nesil bir kez daha kendini zıtlıkların birleştiği yerde bulmaktadır. Ümitsizliğe kapılmasını gerektirecek en güçlü sebepler kadar insan gelişmesine inandıracak en güçlü idrâke sahiptir. Kötü yolun yeniden görünmeyeceğini söyleyemeyiz, ama Pascal gibi düşünerek her zaman öğrenen, bilgisini devamlı artıran ve mazinin derslerini katliyen unutmayan bütün insanlığı bir canlı gibi görebiliriz» s. 205).

Gelelim tarihin sosyal bilimler arasındaki yerine. Anglo-Saxon sistemini esas alarak yeni açılan fakültelerimizde tarih, 'sosyal ve idarî bilimler' adı altında yer alırken, klâsik öğretimin şartlandığı eski üniversitelerimizde çeşitli kürsülerde parçalanmış olarak öğretilmeğe çalışılmaktadır. Felsefe tarihçisi Profesör Gökberk, tarihi, Edebiyat Fakültesi içinde temel kabul eder; filoloji ve felsefenin tarih perspektivi içinde yürütülmesi lâzım geldiğine inanır. *Edebiyat* sözcüğünün, tarihi yanlış temsil etmemesi gerektiğini, haklı olarak, vurgulamak ister³⁹. Tarihin öğretildiği fakültelerin adları -amaçlarına göre- çeşitli olabilir; *edebiyat* adı altında nesir güzelliğine, *sosyal bilim* veya *temel bilim* ismi altında da öğreticiliğine ağırlık verilerek istenir. Ancak her iki anlayış tarzı içinde ortak taraflar bulunduğu da artık bilinmektedir: tarihçinin sosyal bilimlerin verilerinden faydalanması tartışılmaz bir gerçektir, diğer bilimlere olan ilgisi gün geçtikçe artmaktadır. Bu artış, şüphesiz, sosyal bilim dallarındaki ilerleme ile mümkündür. Ancak, bu gelişmeyi, tarihi sosyal bilimler içinde eritecek kadar ileriye götürülenler olduğunu hatırlatan Yale Üniversitesi tarihçilerinden C. Vann Woodward şu iktibas ile bir de örnek vermektedir: «*History and Theory*'nin editörü H. Nadel geçenlerde 'History and Social Science' üzerinde bir konferans düzenleneceğini bildirirken şöyle yazmıştı: 'tarih incelemesinde yeni gelişmelerden ve (çoğu sosyal ilimlerden alınan) yeni araştırma tekniklerinden o kadar çok söz edildi ki, bundan sonra bir disiplin olarak tarih mefhumunun atfedilebilecek pek çeşitli anlamları yanında bir özünden bahsedilebileceği şüphelidir'⁴⁰. Tarihi sosyal bilim saymayan R.R. Palmer'in açıklaması da şöyle: «Tarihin bir sosyal bilim dalı olduğu hakkında şüphem var; ancak sosyal bilimlerden veya başka faydalı bir kaynaktan alınan kavramlardan yararlanılması lâzım geldiğine inanıyorum. Tarih eserlerinin çoğunda bu genel fikirler, belli bir olaya anlam ve ilgi vermek için özellikle yer almaktadır»⁴¹.

Yıllar boyu çeşitli formlarda ortaya çıkan tarih günümüzde, sosyal bilimlerdeki son gelişmelerin paralelinde, daha ilmi metod-

39 *İstanbul Üniversitesi Bülteni*, sayı 8, s. 2-3.

40 Woodward, «History and the Third Culture», *Journal of Contemporary History*, 3/2 (1968), s. 24.

41 L. Gottschalk, *Generalizations in the Writing of History* (Chicago 1963, s. 66) den aktaran Woodward, s. 25-26.

ların garantisinde kendini göstermektedir. Bu, bir tarihçinin bir psikolog veya bir sosyolog olması anlamına gelmez; aslında branslaşmaya önem veren akademik anlayış içinde buna ne gerek vardır ne de imkân. Ama tarihçi ile sosyal bilimciler bir yerde buluşmalı ve bağdaşmalıdır.

Bu münâsebetle Marwick'e bir kez daha kulak verelim: «İzlediğimiz kadarıyla tarih yüzyıllarca değişik biçimlerde görülmüştür; akademik bir dal olarak ortaya çıkışı yenidir... Akademik olmayan tarih arasında da kesin bir kopukluk yoktur. *Semirational* beşerî faaliyet olarak sosyal bilimler bu uzun geleneğe sahip değillerdir: bundan dolayı onları tarihten ayıran geçerli tarihi sebepler bulunmaktadır. Hakikaten, yıllar yılı bunu konuşan tarihçiler artık içtenlikle konularını sosyal bilimlere yaklaştırma çabasındadırlar. Bu tarihi sebepler bizi, geçmişte tarihin yeri ne idiye şimdi de sosyal bilimlerin yanında öyle kalmamız gerektiği şeklindeki iddialara bağlı kılamaz. Ancak belirli çağdaş uygunluklar birdenbire sahneye girmektedir. Tarih muhakkak ki edebiyat ve dil ile meşru beraberlik içindedir. Burada konu ile ilgili olan belli-başlı düşünce ekollerini özetleyelim. Çizginin her iki yanındaki profesyoneller birbirlerine karşı parıldayan zırlarda görünmektedirler: tarihçiler sosyal ilimleri, gösterişçi hallerinden ötürü, musibet sayarlarken sosyal bilimciler de tarihçileri müphem olmakla suçlamaktadırlar. E.C. Carr, M. Block ve *Annales* ekolü ve ekseri Avrupalı tarihçiler, tarihi, açıkça, bir sosyal bilim saymaktadırlar. Bu ekoldekilerden kimileri öyle ileri gittiler ki, tarihi sosyal bilimlerin merkezi ve diğerlerinin onu besleyen bilim dalları olduklarını iddia ettiler. H.C. Darby'ye göre, matematiğin fen bilimlerine temel olduğu gibi, tarih de sosyal bilimlere esastır... En iyi yol, okuyucunun standart bir tarih kitabı ile standart bir sosyoloji veya iktisat teorisi ile ilgili esere bakmasıdır: farklılık bir yerde kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Tarihi sağlam olarak sosyal ilimlere bağlayan ifâdeler yalnızca maksatlı beyanlardır; ve bu beyanlar sık sık onları yapabilecek en az ehliyetli kişilerce yapılanlardır»⁴². Marwick, tarihi sosyal bilim sayanlara tarihçinin kaynağı olan ancak tekrar yaşanılmayan olayları, haklı olarak hatırlatarak aradaki farka dikkat çekmektedir: «Gerçek şudur ki tarihçi, tarihçi olarak kont-

42 Marwick, *The Nature of History*, s. 104-105.

rol altına alınmış deneyleri izleyemez; onun delili her zaman, sosyal bilimlerin sınırında çalışandan daha empressiyonist durumdadır»⁴³. Ona göre, her bilim diğer bir ilimden yararlanmağa hazır olmalıdır ve bu tarih için kaçınılmazdır⁴⁴.

Woodward'un da ümidi, sosyal bilimcinin tarihe cevaplar kadar sorularla, öğretme hevesi kadar öğrenme isteği ile ve emperyalistlerin toprak kazanma özlemi gibi değil, ortak yararlar çerçevesinde yaklaşmasıdır. Böylece -tarihin sosyal bilimlere ve sosyal bilimlerin tarihe yaklaşmasıyla- buluşma ve uyuşma alanlarının artacağı kanaatindedir⁴⁵. Ancak, bunca yeniliklere rağmen, Woodward'a göre, A.B.D.'nde tarih inatla ve etkilenmeden gelenekçi formunu koruyagelmıştır: «Çağdaş tarihçiler, halefleri ve akıl hocaları gibi, hikâyeci ve genellikle tahlilden uzak eserler vermektedirler. Yazma kaynaklardan yararlanarak, gerçekleri ortaya çıkarmak ve delilleri sıralamak sûretiyle büyük bir stok hazırlamaktalar. Yayınlar, dergilerde eskimiş değer hükümlerine göre kıymetlendirilmekte veya yerilmekte: araştırmada kusursuzluk, mantıkta açıklık ve yazıda berraklık ve zerâfet. Çağdaş araştırmacılar, aşırı derecede dar konularla uğraşmada haleflerini dahi geçmiş durumdalar. Kendilerinden öncekiler gibi büyük bir sabırla ve malzeme yığını karşısında, etkisini göstermeyen sonuçlara giden çalışma yolundadırlar»⁴⁶. Woodward, daha da aşırı giderek, yanlış hipotezler, karışık yorumlar, tutarsız mefhumların hâkim olduğu bu tür tarihçiliği, istisnaları olduğunu da belirterek, düşünceden yoksun olarak nitelemektedir⁴⁷. Düşünce ve sezginin yerini hiçbir şeyin alamayacağına da işaret ederek, özellikle Amerika'da geliştirilen istatistikî metodlar karşısında «şimdiye dek sezgi ve muhayyile ihtiyacını giderecek hiçbir teknik veya aygıt bulunamamıştır, düşünce yerine geçebilecek hiçbir âlet icadedilememiştir» şeklinde tepki göstermektedir⁴⁸.

43 Marwick, s. 105.

44 Marwick, s. 107.

45 Woodward, s. 34-35.

46 Woodward, s. 24.

47 Woodward, s. 25.

48 Woodward, s. 33. Kemiyyete ait tarih üzerindeki açıklamalar için bkz. J. Marczewski, «Quantitative History», *Journal of Contemporary History*, 3/2, s. 179-91.

Fransız tarihçi Charles Morazé, tarih ile sosyal bilimler arasındaki alış-verişin ancak sosyal bilimler arasındaki ahenk ile olabileceğine inanmaktadır ve dil bilgisi, epistemoloji, lojik ve psiko-fizyolojiyi de bunlar arasına katmaktadır⁴⁹. «Tarihin sosyal bilimlerden halâ ayrı kaldığından yakındığımızda biz, şüphesiz, onun bilinegelen muhteviyatından söz etmiş oluyoruz... Ama kendine has inzivadın çıktığı anda diğer dallara başvurur, filolojiden başlayarak bir belgenin kelimesi kelimesine yorumunun ötesine kadar gider»⁵⁰. Profesör Mazlish de, bu yolda psikolojinin önemine değinirken bu dalı her tarihçi için ilk önce yaklaşması gereken disiplin olarak gösterir⁵¹.

Sosyal bilimci, konusuna başladığında meselenin mazisini öğrenmek zorunda kalırken, tarihi kendisine öncü yapmak mecburiyetindedir. Tarihçi de sosyal bilimlerin ışığında kendini yenileyebilmekte, ancak bu bilimlere başvurmak suretiyle olayları gününde geçerli değerler terazisinde kontrolunda bulundurabilmektedir. Aksi halde bir belge veya bir kroniğin içindekileri, sâdece yazar adını değiştiren tekrarılamamın ne anlamı olur?

IV

C. Morazé, yukarıda adını belirttiğim makalesini bitirirken şu talihisizliği dile getirmektedir : «Şurası bir gerçektir ki, değişik dallarda inceleme yapanlar birbirlerinden habersiz durumdadırlar»⁵². Bu, sanırım, Türk tarihçiliğinde hem profesyonel tarihçi ve sosyal bilimcilerin aralarında, hem de bu bilgilerle çalışmalarını amatörce sürdürenler arasındaki kopukluğu mükemmelen dile getiren bir cümle. Yıllar boyu kendilerini araştırmaya adanmış, klâsik öğretimin

49 Morazé, «The Application of the Social Sciences to History», *Journal of Contemporary History*, 3/2, s. 215.

50 Morazé, s. 208.

51 B. Mazlish, «Group Psychology and Problems of Contemporary History», *Journal of Contemporary History*, 3/2, s. 163-177.

52 Morazé, s. 215.

min önderliğinde belgeler yayınlamış⁵³, inceleme eserler yazmış ancak akademik çevre içinde kapalı kalmış tarihçiler ile, toplumun nabzına uygun, ama akademik disiplinden uzak, belli kesimin hoşlanacağı tarza yönelmiş (Marwick'in dile getirdiği toplumlardakinden çok farklı) kimselerin sâdece uzaktan selâmlaşmalarını açıkça söyleyen bir cümle.

Yabancı tarihçilerden hep duyarız -ve kendi kendimize de her zaman yorumlarız- : Türk tarihçiliği bir hayli ileri durumda, mükemmel araştırmalar yapılmakta, lâkin terkibi-yorumcu nitelikteki çalışmalar bakımından eksik. Gariptir ki, ülkemizde eksikliği gerçekten duyulan bu çeşit eserler amatörlerce yazılmakta⁵⁴ veya tarihe ilgi duyan başka disiplin uzmanlarınca verilmeğe çalışılmaktadır. Ashında, tarihçilerin boşalttığı meydana, -toplum isteğini göz önünde tutarak, bir bakıma piyasadaki dalgalanmaya bakarak- amatörlerin doldurmağa çalışması sürpriz değildir, ancak yanıtıcı ve bazı hallerde düzeltilmesi zor olan saptırmalara sebep olmaktadır. Bu iki kalıpta kendini gösterebilir: ya çok fanatik duyguların tutsağı olarak maziye 'saptırılmış tarih' şeklinde canlandırmak ya da - özellikle sosyal bilimlerde görüldüğü üzere- olayların kendine has özelliklerini tamamen bir yana atıp zorlamaları adetâ belli klişeler içine dökmek. Sosyal bilimlerin tarih için değerini bir kez daha söylemek herhalde gereksiz, ama tarihi bir olayın özünü değiştirebilecek bazen pek amatörce yaklaşımların, tarihçiliğin sağlam metodlarına ters düşebileceği de bilinmektedir⁵⁵.

53 T. Ateş («Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt», *Toplum ve Bilim*, 4 (İstanbul 1978), s. 93'te bu tür çalışma içinde bulunanlara 'bilimin proleteriyası' adını takan A. Ekşigil'i tasdik etmektedir. Ashında unutmamak gerekir ki günümüz Osmanlı tarihçiliğinde bir belge, defter veya bir kroniği mükemmelen yayına hazırlayabilecek kişiler aranan uzmanlar durumundadırlar.

54 Hemen belirtmeliyim ki bu açıklamalarımın, ilmi araştırmaların mutlak akademik çevrede çıkabileceği, üniversite dışında gayr-i ciddi incelemeler yapıldığı şeklinde kesin bir yargı çıkarılmamalıdır. Böyle bir hükmü savunmaya niyet etsem dahi, Sayın Orhan Şaik Gökyay'ın çalışmaları -tarih kaynaklarını ustalıkla meraklı okuyucuya sunarak halka inmesi - beni böyle bir yargıda saptırıp kalmaktan alıkoyar.

55 Bu yolda dikkatimizi çeken iki makale için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, «İki Bulgar Tarihçisinin İddiaları ile İlgili Mülahazalar», *Tarih Dergisi*, XIV/19 (1964), s. 15-40; B. Sezer, «Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar», *Toplum ve Bilim*, 4, s. 46-62.

Uzunçarşılı, ardında pekçok eser bırakarak öldü. Günümüz tarihçisinden çok daha zor şartlar altında çalışarak, kendisini besleyebilecek hazır tarih lokmalarından mahrum olarak gayret gösterdi; hem kaynak yayınladı hem de derlemeler yaptı. Kendisi, şüphesiz, Cumhuriyet devri Osmanlı tarihçiliğinde öncü olarak anılacaktır. Ancak o da hayatının son çeyreğinde herhalde farkındaydı ki son 20-30 yılda Türk tarihçiliği değerli bilginlerimizle yeni bir aşama içine girdi. Bu aşama, günümüzde, sosyal bilimcilerin de katkılarıyla yeni boyutlar kazanma yolundadır. Üzücü olan taraf, kitapçı dükkânlarını dolduran ve tarih meraklısına hitâbeden kitapların çoğunun hâlâ gerçek - ve tabii ki çağdaş - tarih disiplininin yoksun kişilerce yazılmakta olduğudur. Öncülük, üniversitelerimizden geldiği, akademik olgunluktan kaynaklandığı sürece tozlu bir arşiv belgesi halk ile konuşturulabilir.